

Szabó Magda: A szemlélők

A „lélekelemzés”, „esztéta próza”, s még ki tudja milyen skatulyákba gyömöszölt írói pálya meglepő fordulatát jelenti ez a regény. A *szemlélők*ben Szabó Magda kitör a maga alkotta tematikai zártságból. A mű szokatlan témáját természetesen egyelőre még nem tekinthetjük valamiféle gyökeres metamorfózis következményének. De azt a tény, hogy az író éppen e könyvével közelítette meg legjobban napjaink aktualitásait, senki sem cáfolhatja meg. Szabó Magda prózájának Csetri Lajos tanulmányában (Tiszatáj, 1971. 1. sz.) oly pontosan körülhatárolt, a korábbi művek alapján kikövetkeztetett „originális jegyei” (például a kronológia felbontása) a *szemlélők*ben is megfigyelhetők. Ez a könyv azonban nem regénytechnikai újításai miatt érdekes. Így hát nem véletlen, ha a *mit* és *hogyan* egymástól elszakíthatatlan kettőséből inkább az előbbire fordítunk nagyobb figyelmet.

A regény cselekménye egy szocialista és egy képzelt nyugati, semleges országban játszódik. „Bármely földrajzi, történelmi, politikai, kulturális vagy egyéb hasonlóság a föld egy konkrét országához vagy személyéhez a véletlen műve csupán” — mondja a szerző. Az írói mondandó szempontjából valóban nem fontos az országok megnevezése, a szereplők nemzetiségének pontos meghatározása. De a magatartás- és viselkedésformák, a történelmi múlt, a szokások, a környezet leírásában, illetve bemutatásában mintegy automatikusan önmagunkra ismerünk, s a szóban forgó semleges országot se nagyon nehéz kitalálni. Rólunk van szó, rólunk, közép-európai emberekről, kik évszázadok óta szenvedő részesei vagyunk egy eleve mesterkelt összehasonlításnak, nyugati és keleti ország, arisztokrata nyugat és cigány kelet károsan szimplifikáló, hamis szembeállításának. Elvont filozófiai nézőpontból persze minden mindennel összehasonlítható vagy szembeállítható. Félreértés ne essék: nem azzal van bajunk, hogy az író „nyugatiság” és „keletiség”, ha úgy tetszik hideg és meleg látványos kontrasztjára építi föl művét. Csupán a regényben itt-ott előbukkanó túlzott absztrakció veszélyére kívántunk rámutatni.

Az imént emlegetett kontrasztra Roland, a keleti országba „száműzött” diplomata, és új állomáshelyén „beszerzett” szerelme, Anna sorsa, élete ad lehetőséget. Rolandt arra tanították, hogy semmiféle „érzelmi plusszal vagy mínusszal nem nézheti a népet”. Tudjuk, az abszolút objektivitás fából vaskarika. Roland is elfogult, végletesen az: „Még nem is láttam belőle szinte semmit, de utáltam az országot, ahová kerültem” — mondja. Megérkezik tehát a cigány keletre, a barbár országba, s az, ahogy jár-ke, ahogy gondolkodik, Király István szavaival szólva a „burzsoá szupranacionalizmus”, az „individualista arisztokratizmus és nemzeti-közömbösség” élő példája. A mű címe egyébként erre a közönyösen figyelő, semmibe bele nem avatkozó, mindent arisztokratikus fölénytel szemlélő magatartásra utal. Mérvadó lehet-e az, hogy egy idegen, aki csak a kuriózumot, csak a „tragikus felhangot” látja bennünk, mit gondol rólunk? Nyilvánvalóan nem, hiszen vonzó vagy éppen taszító tulajdonságainkat föltérképező „objektivitása” érdekes lehet, de meghatározó, önismeretünket determináló vélemény aligha.

Anna, aki pedig tizennégy éves koráig Roland országában élt, pontosan ellenkezője mindannak, amit diplomataszeretőjéről mondtunk. Anna hazaszeretete — a látszat és néhány félremagyarázó értelmezés ellenére — nem „nacionalista szűkeklűség”, hanem a bármilyen individualizmussal szembeálló patriotizmus, mely nem mentes a sérülékenységtől, az „egyedül vagyunk” élményétől sem. („Ha élünk, mi Európa ellenére élünk...”; „A magunkfajta népek... sérülékenyebbek másoknál...” stb.) Ez a hazaszeretet azonban nem válik kritikátlan önfelmagasztossá. „Jószívű, marha nép. Nagylelkű barmok” — mondja nemegyszer. De ez az őszinte kifakadás az önvizsgálat és önbírálat egyetlen lehetséges módja. Mert hibáinkról csak így, belülről, lehet beszélni, s nem a tudatos önpusztítás rombolásban tetszelgő pózából. Ez már az önvizsgálat etikájához tartozik. (Mert ilyen is van!)

Úgy gondoljuk, a váz ezek után világosan áll előttünk. A baj csak ott van, hogy a regény által adott kép torzító, s ez nem csupán a karikatúrisztikus szándék eredménye. A már említett túlzott absztrakció néhány helyen lehetetlenné teszi a megalapozott, a történeteket az olvasóval is elhithető motivációt. Az ábrázolás karikatúrisztikusan torzító túlzásai csak a környezet, a szokások leírásában jelentkeznek. Roland közömbös szemlélődése és Anna hazaszeretete elsősorban nem e kétféle magatartás túlzásaira figyelmeztet. Anna romantikusnak tűnő karaktere se az önsajnáló, a vélt vagy valódi sérelmeket mitikussá duzzasztó hazafiságot juttatja eszünkbe, hanem azt, hogy választani kell: két, egymástól gyökeresen különböző magatartás között. (Ennél a választásnál tehát nem ugyanazon magatartás túlzott és túlzás nélküli változata jelent dilemmát.) Azt, hogy Szabó Magda legújabb művének egészét karikatúrának fogjuk föl, tulajdonképpen semmi sem indokolja. A karikatúrisztikus elemek jelenlétét természetesen nem tagadjuk.

A *Vád, Védelem, Ítélet* már-már pedáns hármasegységébe szorított mű mégis látszólag kiszámíthatatlanul csapongónak tűnik. Az író a kiemelt valóságdarabot nem formálja kerek egészévé, a részt az egészhez kötő szálakat nem varrja el. A korábbi, szűkösen látszó írói világ bővül ugyan, de a térben és időben egyaránt tágitott keret kitöltése már nem megy zökkenők nélkül. Jönnek az epikai sodrást megakasztó vallomások, elmélkedések, a tulajdonképpen nagyon egyszerű kompozíciós váz rafináltabbá tevő modern elbeszélői fogások, melyek modorossá váló mechanikus alkalmazására szerencsére nem sok példa akad.

A mű erényei ellenére úgy véljük, Szabó Magda új regénye nem éri el az eddigi legsikeresebb alkotások, a *Freskó*, *Az őz*, vagy éppen a *Katalin utca* színvonalát. Az író pályáján kissé szokatlan téma adhat erre magyarázatot. Szabó Magda említett korábbi művei igen magas művészi színvonalon mutatták be a vidéki középosztály hanyatlásának, átalakulásának, új társadalmi rendbe való belevetésének folyamatát. Az ebben a körben otthonosan mozgó író most mintha talajt vesztett volna. Tudjuk, a kitaposított útról való letérés nem megy kockázat nélkül. Szabó Magdának nemcsak mindmáig tisztázatlan eszmei kérdésekkel kellett szembenéznie, hanem önnön, egy idő óta egy helyben topogó írói pályájának gondjaival, lehetőségeivel is. S az, hogy ez a vállalkozás csak féleredményeket hozott, valójában a dolog természetéből fakad. Ennek a regénynek nincs befejezése. Az *amint* kötőszó után bizonyára következnie kell még valaminek, a mű végén immár funkciótlannal árválkodó szó azonban mindennél beszédesebben jelzi a regényben fölvetett kérdések megoldatlanságát. Két ellentétes figura, két ellentétes magatartás csap össze e könyv lapjain. Az égháborút azonban nem követi a vihar nyomait eltüntető, tisztító erejű ragyogás. (*Magvető*, 1973.)

OLASZ SÁNDOR